

ICHKI MONOLOG VA PSIXOLOGIK TASVIR VOSITALARI ORQALI SHAXSIY KURASH IFODASI

Mavluda O'rolova

Filologiya fakulteti Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi 204-guruh talabasi,
Denau tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov shahri
mavludaorolova9@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21152088>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada badiiy adabiyotda inson kontseptsiyasi, xususan, asar qahramonining ichki dunyosi, uning ma'naviy-ruhiy ziddiyatlari va shaxsiy kurashlarini yoritishda ichki monolog hamda psixologik tasvir vositalarining tutgan o'rni va evolyutsion ahamiyati tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida inson ongi va ongghostining murakkab qatlamlari, subyektiv kechinmalar, shuningdek, modernistik adabiyotning muhim unsuri hisoblangan “ong oqimi” uslubining badiiy matndagi funksional-stilistik xususiyatlari jahon va o'zbek adabiyoti namunalari qiyosiy tahlili misolida yoritilgan. Maqolada qahramonning o'z-o'zi bilan olib borgan shafqatsiz va pinhona kurashi orqali badiiy asarning umumfalsafiy g'oyasini hamda yozuvchi niyatini ochib berish mexanizmlari tizimli ravishda tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy psixologizm, ichki monolog, psixologik tasvir, shaxsiy kurash, ong oqimi, ruhiy parallelizm, subyektiv idrok, badiiy xarakter dinamikasi, ekzistensial inqiroz, dialektik nutq.

Kirish

So'z san'ati bo'lmish badiiy adabiyotning eng oliy va o'zgarmas predmeti -insondir. Biroq adabiyot tarixining turli davrlarida inson shaxsiga yozuvchilar tomonidan turlicha yondashilgan bo'lib, bugungi zamonaviy adabiyotshunoslikda qahramonning tashqi ijtimoiy-siyosiy faoliyatidan ko'ra, uning ichki olami, ruhiy evrilishlari va eng muhimi, o'z-o'zi bilan bo'lgan doimiy, yashirin kurashi markaziy muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Bugungi kun kitobxonini personajning tashqi dunyo bilan ochiq to'qnashuvlaridan ko'ra, uning o'z shaxsiyati ichida kechayotgan dramatik evrilishlari, vijdon azoblari va ma'naviy tanlov lahzalari ko'proq jalb etadi. Bu esa yozuvchilardan voqelikni shunchaki xronologik bayon etishdan voz kechishni va mutlaqo yangi, chuqur tahliliy badiiy vositalar hamda uslubiy usullardan unumli foydalanishni talab qiladi.

Inson qalbining ushbu dramatik evrilishlarini va shaxsiy kurashini munosib ifodalashda badiiy psixologizm hamda uning asosiy tarkibiy qismlari bo'lgan ichki monolog, qolaversa, turli bilvosta psixologik tasvir vositalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarda qahramonning o'z g'oyalari, qo'rquvlari, jamiyat qoliplari va shaxsiy ideallari yo'lidagi ichki ziddiyatlari lingvistik va estetik jihatdan qanday shakllanishini o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biridir. Ushbu tadqiqot ishining maqsadi ham aynan inson ruhiyatining tubidagi pinhona kurash sahnalari qaysi badiiy-psixologik instrumentlar yordamida o'quvchi shuuriga singdirilishini va bu vositalarning matn yaxlitligini ta'minlashdagi poetik xizmatini aniqlashdan iboratdir.

Asosiy qism

Ichki monolog - ruhiy ziddiyatlar ko'zgusi sifatida

Badiiy adabiyotda shaxsiy kurash tushunchasi qahramonning nafaqat tashqi ijtimoiy muhit, balki o'zining ichki olami, ongi va vijdonining turli qatlamlari bilan olib boradigan murakkab kurashini anglatadi. Ushbu ma'naviy va ruhiy to'qnashuvni ifodalashda ichki monolog yozuvchi qo'lidagi eng dinamik va ta'sirchan uslubiy quroldir. Ichki monolog - bu qahramonning tashqi dunyodan uzilgan holda, hech kimga ovoz chiqarib aytmaydigan, faqat o'z-o'zi bilan olib boradigan pinhona va mutlaqo samimiy muloqotidir. Inson kundalik ijtimoiy hayotda turli niqoblarni

taqishga, o'z his-tuyg'ularini jilovlashga va jamiyat andozalariga moslashishga majbur bo'ladi. Biroq, ichki monologik jarayonda u barcha ijtimoiy rollardan xoli bo'ladi, o'zining qo'rquvlari, tubanliklari, buyukliklari va orzu-istaklari bilan yuzma-yuz keladi. Aynan shu holat adabiyotda shaxsiy kurashning eng yuqori nuqtasini -insonning o'z “Men”i bilan to'qnashuvini ko'rsatib beradi.

Badiiy matnda shaxsiy kurashni ifodalovchi ichki monologlar aksariyat hollarda o'ta dramatik va dialektik xarakterga ega bo'ladi. Ya'ni, qahramon ongidagi yagona fikr emas, balki bir-biriga mutlaqo zid bo'lgan ikki yoki undan ortiq qarashlar o'zaro kurashga kirishadi. Bu jarayonda qahramon ham ayblovchi, ham oqlaguvchi, ham hakam rovida namoyon bo'ladi. Masalan, jahon adabiyotining eng buyuk psixolog yozuvchisi Fyodor Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” romanida Rodion Raskolnikovning ichki monologlari shunchaki o'ylar tizmasi emas, balki uning o'z falsafiy g'oyasi bilan olib borgan shafqatsiz shaxsiy kurashidir. [2] U o'zining “ajoyib insonlar” haqidagi nazariyasini oqlash va ayni paytda qilgan jinoyati ortidan kelgan vijdon azobini bosish uchun o'zi bilan tinimsiz bahslashadi. Ushbu monologlar qahramon ruhiyatining parchalanishi va qayta tiklanishi o'rtasidagi muvozanatni ko'rsatuvchi lingvistik va psixologik ko'priklar vazifasini o'taydi.

O'zbek romanchiligi tarixiga nazar tashlaganimizda, Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida ushbu usulning milliy mentalitet va sharqona psixologizm kontekstida nihoyatda nozik qo'llanganini ko'rishimiz mumkin.[1] Otabekning Kumush va Zaynab o'rtasidagi dramatik ziddiyatlar, shuningdek, shaxsiy baxt hamda ota-ona oldidagi burch tushunchalari to'qnashgan paytdagi ichki monologlari uning shaxsiy iztiroblarini ochiqalaydi. Qodiriy qahramonning tilidan aytilayotgan pinhona fikrlar orqali uning an'analar qolipiga siqmagani isyonkor ruhiyatini va an'anaviy jamiyatda yashashning ruhiy tovonini mahorat bilan tasvirlaydi. Bu kabi ichki monologlar o'quvchiga qahramonning xatti-harakatlari sababini chuqurroq anglash imkonini beradi va asardagi shaxsiy kurash mohiyatini deklarativ bayonchilikdan yuksak estetik hodisaga aylantiradi.

Psixologik tasvir vositalarining turlari va ularning funksiyasi

Yozuvchi qahramonning shaxsiy kurashini, uning ruhiy iztiroblarini faqat bevosita ichki nutq orqali emas, balki bilvosta psixologik tasvir vositalarining boy tizimi yordamida ham yoritib beradi. Badiiy psixologizm sohasida eng keng tarqalgan usullardan biri ruhiy parallelizm bo'lib, u qahramon ichki dunyosidagi inqirozlarni tashqi olam, xususan, tabiat hodisalari bilan mutanosib ravishda tasvirlashga asoslanadi.[4] Qahramon qalbida shubha, qo'rquv yoki keskin qaror qabul qilishdan oldingi hayajon hukm surayotgan bir paytda tabiatda bo'ron turishi, qorong'u tunning quyuqlashishi yoki tinimsiz yog'ayotgan kuz yomg'iri qahramonning shaxsiy kurashini vizuallashtirishga xizmat qiladi. Bu usul inson va koinot o'rtasidagi metafizik aloqani ko'rsatish barobarida, personajning ruhiy holatining dinamikasini yanada bo'rttirib, uning ichki og'riqlariga lirik va dramatik tus beradi.

Bundan tashqari, qahramonning shaxsiy va ruhiy to'qnashuvlari uning tashqi qiyofasida, ya'ni portret elementlari va beixtiyoriy imo-ishoralarida (psixofizik tasvirda) yaqqol aks etadi. Ruhiy iztirob va o'z-o'zi bilan kurashayotgan insonning ko'z qarashlaridagi o'zgarishlar, barmoqlarining qaltirashi, labini qonaguncha tishlashi, xonada tinimsiz, maqsadsiz u yoqdan-bu yoqqa yurishi kabi detallar yozuvchi tomonidan qahramonning so'zsiz monologi sifatida muomalaga kiritiladi. Bu kabi ishoralar personajning ongli ravishda yashirmoqchi bo'lgan tuyg'ularini ongsiz ravishda fosh qiladi va uning ichki dunyosidagi bo'ronlar tashqi jismoniy qobiqni qay darajada parchalayotganini ko'rsatadi. Ushbu tasvirlar orqali badiiy matnda nutqiy bo'lmagan, ammo ma'naviy yukka boy bo'lgan psixologik ostmatn shakllanadi.

XX asr adabiyotida, xususan, modernizm oqimida shaxsiy kurashni ifodalashning eng ekstremal va mukammal shakli sifatida “ong oqimi” (stream of consciousness) uslubi maydonga chiqdi.[3; 5] Bu usul an’anaviy ichki monologdan farqli o’laroq, inson ongidagi mantiqiy bog’lanishlarsiz, grammatik qoidalarga bo’ysunmaydigan, xotiralar, assotsiatsiyalar, taassurotlar va instinktlarning tartibsiz oqimini ifodalaydi. Jeyms Joys, Virjiniya Vulf yoki Uilyam Folkner kabi jahon adabiyoti namoyandalari ijodida yorqin ko’ringan ushbu uslub insonning o’z varoqlanmagan onghost sirlari bilan olib boradigan shafqatsiz kurashini aks ettiradi.[5] “Ong oqimi” usuli orqali yozuvchi qahramonning o’tmish xotiralari va kelajak qo’rquvlari orasida qanday arosatda qolganini, uning mavjudlik uchun, o’z shaxsiyatini saqlab qolish uchun olib borayotgan ekzistensial kurashini eng realistik va eng chuqur qatlamlarda tahlil etish imkoniga ega bo’ladi.

Shaxsiy kurashning badiiy konseptualizatsiyasi

Badiiy adabiyotda shaxsiy kurash tushunchasining konseptualizatsiyasi - bu shunchaki qahramonning ruhiy iztiroblarini tasvirlash emas, balki o’sha iztiroblar orqali inson mavjudligining falsafiy, falsafiy-estetik va ijtimoiy mohiyatini ochib berish jarayonidir. Yozuvchi personajning ichki olamidagi ziddiyatlarni badiiy konsepsiya darajasiga ko’tarar ekan, o’quvchini oddiy kuzatuvchilik maqomidan chiqarib, voqelikning faol ishtirokchisiga, qahramon bilan hamdard va hamfikir bo’lishga undaydi. Shaxsiy kurashning badiiy konseptualizatsiyasi jarayonida qahramonning o’z xatolari, jamiyat qoliqlari, vijdon amri yoki taqdir zarbalari bilan bo’lgan ruhiy urushi asarning bosh g’oyaviy poydevorini tashkil etadi.[3; 4] Chodir ortidagi yashirin o’ylar, tahlillar va shubhalar yuzaga chiqqanda, qahramonning shaxsiy fojiasi butun bir davr yoki avlodning umuminsoniy muammosiga aylanadi.

Realistik adabiyot an’alarida shaxsiy kurash ko’pincha tarixiy yoki ijtimoiy burch tushunchasi bilan chambarchas bog’liq holda konseptualizatsiya qilinadi. Bunga o’zbek adabiyotining yirik namoyandasi Oybekning “Navoiy” romanini misol tariqasida keltirish mumkin. [6] Asarda Alisher Navoiy portreti shunchaki tarixiy shaxs sifatida emas, balki xalq g’ami, ijodiy erkinlik va saroy fitnalari, hokimiyat bosimi o’rtasida qolgan buyuk mutafakkirning ulkan ruhiy iztiroblari orqali chiziladi. Navoiyning tunda yolg’iz qolib, mamlakat taqdiri va insoniy adolat haqida surgan xayollari, uning shaxsiy iztiroblari va ichki monologlari uning naqadar yuksak va murakkab shaxsiy kurash olib borganini ko’rsatadi. Yozuvchi bu yerda shaxsiy kurashni ijtimoiy burch va insoniylik falsafasining oliy nuqtasi sifatida badiiy konsepsiyaga aylantiradi.

Modernistik va ekzistensial adabiyotda esa shaxsiy kurash mutlaqo boshqacha -absurd dunyoda o’zligini saqlab qolish, yolg’izlik va chalkashlik kontekstida konseptualizatsiya qilinadi. Frans Kafka asarlarida, xususan, uning qahramonlarining ichki dunyosi mantiqsiz va shafqatsiz tashqi tizim bilan to’qnash kelganda, ularning ichki monologlari qo’rquv, tushkunlik va shu bilan birga yashash uchun umidsiz isyon bilan to’ladi. Bu yerda shaxsiy kurash g’alaba qozonish uchun emas, balki fojiali taqdir qarshisida insoniy qadr-qimmatni oxirgi lahzagacha saqlab qolish vositasi sifatida talqin etiladi. Shunday qilib, shaxsiy kurashning badiiy konseptualizatsiyasi har bir yozuvchining individual uslubi, dunyoqarashi va u mansub bo’lgan adabiy oqim xususiyatlaridan kelib chiqib, asarning estetik jozibadorligini va falsafiy teranligini ta’minlovchi bosh omil bo’lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ichki monolog va psixologik tasvir vositalari badiiy adabiyotda qahramon xarakterini shakllantiruvchi va uning dinamikasini ta’minlovchi eng muhim omillardan biridir. Shaxsiy kurash ifodasi aynan shu vositalar yordamida deklarativlikdan (quruq bayonchilikdan) xoli bo’ladi va asarga chinakam estetik hamda psixologik qiymat bag’ishlaydi.

Inson qalbining tubidagi ziddiyatlarni ochish orqali adabiyot o'zining yuksak gumanistik funksiyasini bajaradi - insonni o'zini anglashga chorlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Roman. - Toshkent: Sharq, 2014.
2. Dostoyevskiy F.M. Jinoyat va jazo. Roman (I. G'afurov tarjimasi). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. - Toshkent: Kamalak, 2016.
4. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
5. James J. Ulysses. - London: Penguin Books, 2000.
6. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. - Toshkent: O'zbekiston, 2008.